

Espiritualitat i fet religiós en les societats secularitzades

Joan Estruch

Voldria proposar-los que, per començar, miréssim de fer plegats un exercici de memòria. Que retrocedíssim vint o trenta anys enrere, i imaginéssim què es podia preveure que hom digués en aquells moments en una conferència amb aquest mateix enunciat. Deixant de banda que el fet mateix d'abordar aquesta temàtica se m'apareix ja com a ben poc plausible –potser si en aquella època hagués existit el Centre d'Estudis Jordi Pujol, hauria estat un dels escassos àmbits on hauria resultat pensable– allò que hom n'hauria esperat fa vint o trenta anys hauria estat la confirmació de la tesi d'una gravíssima crisi de la religiositat com a conseqüència del procés de secularització, que era en aquells temps la manera fina i acadèmica de dir que la religió tenia els dies comptats.

Navegant contracorrent –que no és sens dubte l'única manera possible de navegar, però sí la més estimulante intel·lectualment– jo escrivia en aquella època (1980) que havia deixat de creure en la realitat de la secularització, que la secularització era un mite,¹ i que la pregunta que em semblava la més pertinent de totes no era la pregunta per la realitat i l'abast del procés de secularització, ans més aviat la pregunta per les raons del nostre convenciment d'estar vivint en un món secularitzat. Per què crèiem –per què necessitàvem creure– que la nostra societat era una societat secularitzada? Plantejar-se aquest interrogant equivalia a preguntar-se, en definitiva, per la funció ideològica de les teories de la secularització.

Les teories de la secularització servien en darrera instància per legitimar tant el funcionament com els pressupòsits de les societats modernes. Una societat fonamentada en la creença en el progrés, en la ciència i en la raó, necessitava partir del postulat que l'home plenament home, l'home madur, l'home major d'edat, havia de ser per força l'home secular. Havia de partir de la ficció que la

¹ «La creença en una societat sense mites és el mite d'una societat sense creences». ESTRUCH, Joan. *El mite de la secularització. Enrahonar, Quaderns de Filosofia*, núm. 2, 1981, pàg. 44.

societat adulta era una societat que havia desterrat les creences, precisament perquè l'home era capaç d'accedir a la veritat tot sol i amb els seus propis mitjans.²

Dit d'una altra manera, les teories de la secularització eren una ideologia produïda des del món de la ciència i de la tècnica per tal d'afavorir-ne l'ulterior desenvolupament. La nostra necessitat d'afirmar que vivíem en una societat secular anava lligada a la nostra voluntat de conquerir i de gaudir com a propietat exclusiva d'aquelles realitats de les quals la religió havia tingut abans el monopoli. I de passada ens servia per passar per alt tota nova reintroducció del religiós per altres canals que no fossin els tradicionals. L'afirmació taxativa de la secularització feia de cortina de fum per no fer cas de l'emergència de noves manifestacions del religiós, que automàticament eren etiquetades, o bé de fenòmens residuals i efímers, o bé de fenòmens no autènticament religiosos.

Avui la situació ha canviat radicalment. O, per ser més exactes, allò que ha canviat de manera radical és la percepció generalitzada que hom té de la situació. S'ha posat de moda parlar de la religió, i no pas per pronosticar-ne la imminent desaparició, ans per constatar-ne la persistència, i àdhuc la revifada. Quan avui els mitjans de comunicació fan referència al fet religiós –i aquestes referències sovintegen més que no pas abans– no és en general per constatar-ne la crisi, sinó més aviat per subratllar-ne la vigència. D'acord amb l'estereotip vehiculat avui pels mitjans, allò que des del punt de vista religiós caracteritzaria actualment Catalunya no és tant el fet de ser una societat secularitzada, com el fet de ser una societat religiosament diversa. I és ben cert que la nostra és avui una societat plural. Però no oblidem que aquest pluralisme existia també fa trenta anys, encara que fos summament minoritari. La diferència és que si d'una banda aquest pluralisme religiós ha crescut notablement, d'altra banda –i sobretot– ha esdevingut visible, s'ha tornat un fet percebut com a «normal».

Tant és així, que alguns autors arriben a parlar de «la dessecularització del món», de «l'abandó del paradigma de la secularització», etc. De tal manera que, sense renegar de la tesi del mite de la secularització i de les seves funcions ideològiques,

² Així ho afirma Freud gairebé de manera textual. I Marx ho diu de manera metafòrica: «L'home pensa i actua sobre la realitat com un home que ha entrat en raó; l'home gira entorn de si mateix, entorn del seu sol real. La religió era el sol il·lusori que girava entorn de l'home mentre aquest no era capaç de girar entorn de si mateix.»

navegar avui contracorrent implica preguntar-nos si no ens estem precipitant altra vegada en negar tota validesa a l'afirmació que la nostra és una societat secularitzada.

I sens dubte ho és, com a mínim en un cert sentit. No tinc ara cap intenció de sumar-me als inútils esforços de la gent que es dedica a comptar quantes persones van a missa els diumenges. Ni tan sols de fer-me ressò d'aquelles teories que presenten el continent europeu com «*the great exception*», a fi de donar compte de les significatives diferències existents entre les societats europees i la nord-americana. Dic que la nostra és una societat secularitzada en el sentit que més immediatament es deriva de l'etimologia mateixa del mot secularització.

El *saeculum* és, en efecte, el món temporal, l'aspecte temporal de la realitat. El *saeculum* es contraposa a l'*aeternum*, el temps de l'altre món, de l'altra vida. Quan l'aspecte temporal de la realitat és viscut amb una connotació negativa, el *saeculum* designa el món secular com a contraposat al món sagrat, que és el més important i l'únic real en darrera instància. «Secular» esdevé aleshores equivalent a «temporal» en el sentit de passatger, d'efímer. «Deslliureu-nos de la tristesa de la vida present, i doneu-nos l'alegria de la vida futura», resa una pregària catòlica tradicional. Car el món secular és aleshores, efectivament, la «vall de llàgrimes» de què parla el *Salve Regina* que es canta encara cada nit a l'ofici de completes de tots els monestirs.

És evident que avui el *saeculum* no és viscut amb aquesta connotació negativa, ans tot al contrari. Donem per descomptat que el món temporal no és ni efímer, ni passatger, ni indiferent (la «santa indiferència» de la qual parlaven els antics): la seva realitat és la realitat primordial. La de l'altra vida, *chi lo sà?*

Podríem multiplicar els exemples il·lustratius, tant fora com dins mateix de les institucions religioses tradicionals. Quan un hom no té massa clar què és això de l'ànima, no li demaneu pas que es preocupi obsessivament de la salvació d'aquesta ànima per a la vida eterna. I allò que li resta és, en tot cas, la preocupació no menys obsessiva, per l'altra salvació: la salut, la preservació del cos, del benestar en aquesta «vall de llàgrimes» que ha deixat de ser-ho per convertir-se en la realitat més important. Com diu Max Weber en una de les darreres frases de *L'ètica protestant i l'esperit del capitalisme*, «ni amb la millor voluntat del món l'home modern no

és capaç de representar-se en tota la seva veritable magnitud la importància que han tingut les idees i concepcions religioses per a la conducta, per a la cultura i la civilització, i per a la formació del caràcter social».

Quants catòlics podrien demanar avui, sabent el que es diuen, que volen ser deslliurats de «la tristesa de la vida present» per gaudir de «l'alegria de la vida futura»? A la litúrgia de la missa de difunts hi ha una pregària que demana que «surtin a rebre'l els estols dels àngels»: el ritu funerari havia estat tradicionalment un ritu d'integració (a l'*aeternum*); avui, en la pràctica, ha esdevingut un ritu de separació (del *saeculum*).

Des de la perspectiva religiosa, la societat catalana la configuren actualment dos grans blocs, i tot un seguit de grups minoritaris. Els dos blocs són el dels catòlics i el dels indiferents (sense cap afiliació religiosa explícita); i entre les minories hi trobem els protestants, els musulmans, els testimonis de Jehovà, els jueus, etc. Deixant de banda les tradicions del món de l'Orient –on de tota manera l'esquema *saeculum/aeternum* seria de ben difícil aplicació– tant entre els indiferents com en totes les tradicions monoteistes la secularització s'ha imposat (amb la possible excepció, si més no per ara, de bona part de l'islam d'una banda, i d'adventistes i testimonis de l'altra).

En aquest sentit, doncs, es pot ben afirmar que la societat catalana és una societat secularitzada. I tindriem aparentment, per tant, una doble conclusió: que efectivament hi ha hagut una secularització de la societat, i que tot i així les religions subsisteixen. Per completar el diagnòstic crec que cal afegir-hi una tercera i darrera consideració: i és que efectivament en les societats secularitzades el fet religiós continua essent-hi present, però no sense haver patit una sèrie de transformacions molt notables i molt profundes.

Posem com a exemple el cas del catolicisme, que és la tradició religiosa majoritària a la nostra societat, i per tant aquella que ens resulta –si més no culturalment– més propera. Tornem a fer l'exercici de retrocedir en la imaginació uns quants decennis enrere, a fi de tenir un terme de referència i comparació. La transformació més profunda l'ha constituït, òbviament, l'abandó de l'Església catòlica per part d'un sector molt important de la població. Però ara fixem-nos, no pas en aquest sector de la població que ha

abandonat el catolicisme, sinó justament en aquells que avui continuen autodefinint-se com a catòlics.

S'han produït canvis notables en els modes d'expressió de la religiositat: són pocs els catòlics que passen el rosari, no gaires els qui practiquen assíduament la confessió, i no pas tots els qui participen en la missa dominical.

S'han produït canvis notables en l'àmbit de les creences: quants catòlics sabrien explicar amb un mínim de precisió la doctrina de la transsubstanciació, o la de la immaculada concepció de Maria? I d'entre els qui serien mínimament capaços d'explicar-les, quants afirmarien creure-hi? S'han integrat creences pròpies del catolicisme amb d'altres provinents de tradicions religioses diverses. Si el catolicisme apareixia uns decennis enrere com un bloc relativament monolític, avui apareix esquerdat. I si tradicionalment havia tingut el monopoli en l'articulació de les creences legítimes, avui aquest monopoli ha desaparegut.

Finalment, s'han produït canvis molt notables en els models de pertinença religiosa, en l'actitud adoptada per molts catòlics enfront de la institució, i singularment enfront de les figures d'autoritat d'aquesta institució. La sentència «*Roma locuta, causa finita*» pertany clarament al passat. Per molt que Roma s'hagi pronunciat, hi ha debats que romanen oberts (pel que fa, per exemple, al paper de la dona dins l'Església). I són molts els catòlics que no fan cas de la normativa oficial de la institució (pel que fa, per exemple, als temes relatius a la vida familiar i a la moral sexual).

Durant el Concili Vaticà II, i en la discussió del decret sobre la llibertat religiosa, la que aleshores era la minoria conservadora va demostrar tenir un nas sociològicament força fi en oposar-se ferotgement al reconeixement del principi de la llibertat de consciència. En efecte, la primacia atorgada a la consciència individual ha convertit la religiositat en un afer precisament de consciència, en un afer privat de cadascú. El professor Casanova ha mostrat brillantment en els seus escrits fins a quin punt l'Església institucional ha maldat per preservar la seva presència i la seva influència en l'esfera pública. Però des del punt de vista de les relacions que amb l'Església estableix el fidel, que no es deixa sotmetre dòcilment i que es resisteix a ser controlat per la institució, definitivament la fe religiosa s'ha privatitzat.

La secularització de la societat no ha suposat en absolut, com havien predit tants científics socials, la desaparició de la religió. En les societats secularitzades, espiritualitat i fet religiós continuen subsistint. Però les institucions religioses tradicionals han conegut canvis radicals.